

Roger Kiska

Wolność religijna podczas pandemii COVID-19: Wielka Brytania

1. Wstęp

Pierwszy przypadek COVID-19 w Europie zdiagnozowano w styczniu 2020 r. Kilka tygodni później w większości krajów Europy podjęto bezprecedensowe działania, zamykając dużą część społeczeństwa na podstawie niektórych modeli epidemiologicznych przewidujących katastrofalne wskaźniki zgonów i hospitalizacji (Ferguson i in., 2020)¹. Najwyraźniej wytyczne były pokierowane strachem przed nieznanym i chęcią powstrzymania przepełnienia szpitali. W rezultacie większość dziedzin życia zostało poddanych regulacjom, w tym działalność kościołów i innych domów modlitwy.

Niniejszy artykuł nie ma na celu zajęcia stanowiska wobec podjęcia przez rządy środków takich jak lockdown lub nakaz szczepień. Uznając, że rządy mają uzasadniony interes w promowaniu i ochronie zdrowia publicznego oraz zakładając, że rządy działały ogólnie rzecz biorąc w dobrej wierze, skupimy się wyłącznie na badaniu równowagi prawnej między promowaniem środków zdrowia publicznego a poszanowaniem wolności myśli, sumienia i religii.

W artykule omówione zostanie sądownictwo Wielkiej Brytanii. Tam, gdzie będzie to pomocne, przyjrzymy się również, w jaki sposób sądy innych jurysdykcji poradziły sobie z kwestiami przedmiotowymi. Dwie główne kwestie, które należy przeanalizować, to zamknięcie kościołów i nakaz szczepień.

2. Zamknięcie kościołów

¹ Ferguson przewidział najgorszy scenariusz: 2,2 mln zgonów z powodu COVID-19 w samych Stanach Zjednoczonych podczas pierwszej fali pandemii. Rzeczywista liczba wynosiła 385 tys. W innym miejscu Ferguson przewidział, że 17 kwietnia 2020 r., który uważał za szczyt pierwszej fali, w Wielkiej Brytanii miały nastąpić 2932 zgony z powodu COVID-19. Sarah Boseley, *Coronavirus: UK will have Europe's worst death toll, says study*, „The Guardian” (8 kwietnia 2020 r.). W rzeczywistości 17 stycznia w Wielkiej Brytanii odnotowano 819 zgonów z powodu COVID-19. Zobacz: <https://coronavirus.data.gov.uk/details/deaths>, dostęp z: 17.03.2023.

(a) Stan nadzwyczajny

Dla wielu chrześcijan i innych ludzi wierzących w Europie jednym z największych wyzwań związanych z różnymi obostrzeniami podczas pandemii były regulacje dotyczące dostępności miejsc kultu i innych przejawów życia religijnego, takich jak pogrzeby i śluby. Do fundamentów scalających Radę Europy należą wymogi, zgodnie z którymi każde z państw członkowskich powinno być demokratyczne i szanować rządy prawa.

Oczywiste jest również, że wolność religijna jest chroniona przez państwowe konstytucje lub tradycje konstytucyjne każdego państwa członkowskiego Rady Europy, a także przez międzynarodowe zobowiązanie każdego z tych państw do przestrzegania art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka [dalej: Konwencji], która gwarantuje wolność myśli, sumienia i wyznania. Zasadą przewodnią, którą należy zastosować przy analizie środków wdrażanych w przypadku pandemii, jest pojęcie zgodności z prawem. Dokładniej rzecz ujmując, określenie, czy działania podjęte w celu ograniczenia przejawów kultu religijnego były zgodne z prawem poprzez spełnianie zasad: konstytucyjności, proporcjonalności, konieczności i racjonalności.

Warto podkreślić, że każdy kraj w Europie (z wyjątkiem Białorusi) jest członkiem Rady Europy i ratyfikował Konwencję. Należy również zauważyć, że przez cały czas trwania pandemii większość państw członkowskich Rady Europy, w tym Wielka Brytania, nie skorzystała z prawa do uchylecia zobowiązań na czas stanu wyjątkowego przewidzianego w art. 15 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, informując Sekretarza Generalnego Rady Europy o swoim zamiarze i środkach, które zamierzają podjąć (Rada Europy, b.r.). Artykuł 15 ust. 3 Konwencji jasno określa ten warunek:

Każda z Wysokich Układających się Stron korzystając z prawa do uchylecia zobowiązań poinformuje wyczerpująco Sekretarza Generalnego Rady Europy o środkach, które podjęła, oraz powodach ich zastosowania. Informować będzie również Sekretarza Generalnego Rady Europy, kiedy podjęte środki przestaną działać, a przepisy Konwencji będą ponownie w pełni stosowane.

Wielka Brytania wraz ze wszystkimi innymi krajami Europy są ponadto sygnatariuszami Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Wielka Brytania ratyfikowała pakt 20 maja 1976 r. Nie zgłosiła zastrzeżeń do art. 18 paktu, który gwarantuje wolność religii. Nie wniosła też żadnych zastrzeżeń do postanowienia art. 4, zgodnie z którym nawet w sytuacji nadzwyczajnej władzom publicznym nie wolno odstępować od art. 18 paktu.

Mimo to w marcu 2020 r. w odpowiedzi na rosnące obawy związane z wirusem Wielka Brytania wprowadziła różne środki zapobiegawcze (Zjednoczone Królestwo, 2020, nr 350)². Lockdown obejmował masowe zamknięcie domów modlitwy, ograniczenie ilości osób dopuszczonych do udziału w pogrzebach i zakaz organizowania ceremonii zaślubin. Kościołom pozwolono transmitować nabożeństwa i nadal angażować się w pomoc potrzebującym.

Ograniczeń wolności religijnej w Zjednoczonym Królestwie nie można usprawiedliwić wyłącznie sytuacją nadzwyczajną. Wszelka ingerencja w wolność religii narzucona przez rząd musi nadal respektować autonomię Kościoła, a jednocześnie być proporcjonalnie dostosowana do służenia uzasadnionemu celowi, jakim jest zdrowie publiczne (Konwencja, art. 9 ust. 2).

(b) Autonomia Kościoła

Sekretarz Stanu ds. Zdrowia i Opieki Społecznej, podejmując środki mające na celu ograniczenie wolności wyznania, prawdopodobnie nie wziął pod uwagę problemu wzmożonej kontroli okazywania przekonań religijnych przez kościoły oraz zasady niezależności Kościoła (Human Rights Act, 1998, sekcja 13)³.

Jedną z najbardziej niezłomnych i ugruntowanych zasad w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest doktryna autonomii Kościoła. W przełomowej sprawie *Kościół Metropolitalny Besarabii i in. przeciwko Mołdawii* Trybunał orzekł, że

prawo wiernych do wolności wyznania, które obejmuje prawo do uzewnętrzniania swojej religii razem z innymi, zakłada, że wierni mogą się swobodnie stowarzyszać bez arbitralnej ingerencji państwa. (ETPC, 2001, § 118)

Trybunał stwierdził, że władza publiczna nie może ingerować w wewnętrzne funkcjonowanie kościoła lub organizacji religijnej i nie może narzucać sztywnych warunków

² Przykłady można znaleźć w sekcji 5 ust. 5–6 rozporządzenia dla Anglii pod adresem: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2020/350/regulation/5/made>; dostęp z: 17.03.2023.

³ Dalsza analiza autonomii Kościoła w orzecznictwie ETPC, zob. R. Kiska, *The Question of Church Autonomy in Affaire Sindicatul Păstorul cel bun c. Rumunia*, 2012 <http://www.strasbourgconsortium.org/common/document.view.php?docId=5848>; dostęp z: 17.03.2023. Zob. także: W.C. Durham Jr. i D. Thayer (red.), *Religion and Equality: Law in Conflict*, Nowy Jork 2016.

praktykowania lub funkcjonowania przekonań religijnych (ETPC, 1999, §§ 51-53; ETPC, 2000a, § 82). Zasada ta jest tak mocna, że trzykrotnie była podtrzymywana przez Wielką Izbę Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC, 2000b, 2013a, 2014). Ostatnio Trybunał ponownie podtrzymał tę samą zasadę poszanowania wewnętrznego funkcjonowania organizacji religijnych w wyroku przeciwko Węgrom, kiedy stwierdził, że środki dające parlamentowi niemal nieograniczoną swobodę zapobiegania rejestracji kościołów dla religii nietradycyjnych lub mniejszościowych naruszały art. 9 (ETPC, 2015).

Chociaż przyjmuje się, że Kościół anglikański mógł poprosić o wprowadzenie takich środków, nie powinno to mieć negatywnego wpływu na prawa kościołów niepaństwowych do zarządzania ich własnymi sprawami. Wręcz przeciwnie, uznano, że środki podjęte na wniosek kościoła państwowego nie zwalniają władzy publicznej z obowiązku poszanowania wszystkich praw wynikających z Konwencji (ETPC, 2011a, § 68). Co więcej, jeśli państwowy system kościelny ma spełniać wymogi art. 9, musi posiadać zabezpieczenia chroniące prawa wierzących jednostek, także tych należących do innych wyznań (ETPC, 2012a, § 27).

Można stwierdzić, że zamykanie kościołów dla celów wspólnotowego praktykowania religii, a pozostawienie ich otwartymi jedynie dla celów związanych z opieką społeczną nie tylko je sekularyzuje, ale stanowi publiczne przesłanie, że rządzący postrzegają duchową rolę kościoła jako drugorzędną, całkowicie zbędną i podlegającą niemal nieograniczonej kontroli. Dokładniej rzecz ujmując, sposób, w jaki przyjęto przepisy ograniczające kult zbiorowy, podważał pierwotną zasadę autonomii kościoła, a co za tym idzie rozdziału kościoła od państwa.

(c) Konieczność i proporcjonalność

Znaczenie wolności religii w demokratycznym społeczeństwie jest nie do przecenienia. Wolność wyznania jest nieodzownym elementem wolności myśli, sumienia i religii, podobnie jak autonomia Kościoła. To jedyne prawo człowieka biorące pod uwagę to, co transcendentne. Uznaje, że nasze duchowe i emocjonalne samopoczucie jest co najmniej tak samo ważne, jak zdrowie fizyczne.

Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dobrze uchwyciła istotę wolności wyznania w sprawie *Hasan i Chaush przeciwko Bułgarii*:

Trybunał przypomina, że wspólnoty religijne tradycyjnie i powszechnie istnieją w formie zorganizowanych struktur. Przestrzegają zasad, które wyznawcy często uznają za boskie. Ceremonie religijne mają dla wierzących znaczenie i wartość sakralną, jeżeli zostały przeprowadzone przez upoważnionych do tego duchownych zgodnie z tymi przepisami [...]. Udział w życiu wspólnoty jest więc przejawem religii, chronionym przez art. 9 Konwencji. (ETPC, 2000b, § 82)

Aby uznać ingerencję w wolność wyznania za uprawniony przejaw władzy wykonawczej, musi ona być „niezbędna w demokratycznym społeczeństwie”. Europejski Trybunał Praw Człowieka określił, że typowymi cechami społeczeństwa demokratycznego są pluralizm, tolerancja i otwartość (1976; 1989, § 37; 2001b, § 349; 2001c, § 84; 2001d, w §§ 69, 81). Za konieczną uznaje się taką ingerencję, która odpowiada „naglącej potrzebie społecznej”, pozostając jednocześnie „proporcjonalna do wyznaczonego uzasadnionego celu” (ETPC, 1979, § 62). Trybunał definiuje proporcjonalność jako osiągnięcie właściwej równowagi pomiędzy różnymi sprzecznymi interesami (ETPC, 1981, § 24; 1976, § 23). Jakakolwiek ingerencja w swobodę praktyk religijnych musi opierać się na słusznych powodach, które są zarówno „istotne, jak i wystarczające” (ETPC, 1997, 2533, 2548; 1981, § 22). Ta potrzeba musi być oczywiście konkretna (Renucci, 2005).

Termin „niezbędny”, podobnie jak „niezbędny w społeczeństwie demokratycznym”, nie jest tak elastyczny jak wyrażenia „użyteczny” lub „pożądany” (ETPC, 2007, § 116). Co istotne, tylko przekonujące i nieodparte racje mogą usprawiedliwiać ograniczenia podstawowych wolności wynikających z Konwencji (ETPC, 1937).

Za podstawowe należy zatem uznać pytanie, czy zamknięcie w Wielkiej Brytanii miejsc kultu dla praktyk religijnych, w tym celebracji ślubów, było proporcjonalnym środkiem służącym zdrowiu publicznemu. Z orzecznictwa Trybunału wiemy, że proporcjonalność w odniesieniu do art. 9 oraz władza nadzorcza Strasburga nad wszelkimi ograniczeniami nałożonymi na wolność uzewnętrzniania praw związanych z wolnością wyznania wymagają „bardzo ścisłej kontroli” (ETPC, 1996, § 44). W innym miejscu Trybunał orzekł, że funkcja nadzorcza Trybunału dotycząca art. 9 wymaga, aby Trybunał rozpatrywał indywidualne sprawy z uwzględnieniem pełnych okoliczności, a nie w odniesieniu do hipotetycznej grupy (ETPC, 1993, § 21).

Dyskusyjna jest z pewnością kwestia, czy sposób, w jaki zamykano kościoły, stanowił naruszenie konstytucji, gdyż nie udało się odpowiednio zrównoważyć praw i potrzeb kościołów i wiernych ze zdrowiem i bezpieczeństwem innych. Masowe zamykanie kościołów nie stanowiło również odpowiednio dobranego środka wspierającego zdrowie publiczne. Właściwie wydaje się, że przy podejmowaniu decyzji o zamknięciu kościołów nie zachowano równowagi interesów.

Podczas gdy można było w Anglii swobodnie kupować alkohol (zarówno niekoncesjonowany, jak i koncesjonowany), chodzić do sklepu rowerowego, zaciągnąć pożyczkę, chodzić do kręgarza, pralni chemicznej lub wykonywać wiele innych czynności, zgodnie z Harmonogramem 2 przepisów dotyczących ochrony zdrowia z 2020 r. uczęszczanie do kościoła podlegało karze grzywny lub przymusowemu fizycznemu odeskortowaniu do domu.

Tak naprawdę o ile w okresie zamknięcia kościołów COVID stanowił zagrożenie, o tyle równie niebezpieczna była groźba nawrotu uzależnienia, samobójstwa lub choroby psychicznej, która może wynikać z wyniszczającej izolacji i wszechobecnego strachu spowodowanego reakcją na wirusa. Dla tych bezbronnych ludzi, a także dla wierzących w całym kraju, których życie jest zakotwiczone w wierze i uczestnictwie w życiu wspólnoty, społeczne korzyści z funkcjonowania kościołów byłyby nieocenione. Co więcej, zgodnie z przekonaniem leżącym u podstaw wolności religii, ludzie to coś więcej niż tylko istoty fizyczne. Jesteśmy także istotami duchowymi i dla wielu z nas relacja z Bogiem i przynależność do wspólnoty religijnej stanowi ważną część tego, kim jesteśmy.

To niepokojące, że w różnych jurysdykcjach Wielkiej Brytanii zasada proporcjonalności i autonomia kościoła zostały tak łatwo i beztrudno zlekceważone poprzez zamknięcie kościołów. Biorąc pod uwagę, że Rada Europy formalnie nie ogłosiła stanu wyjątkowego, przepisy zamykające kościoły stworzyły tragiczny precedens dla przyszłej działalności kościoła i rządowej superregulacji praktyk religijnych, co stanowi poważny problem. Wolność religijna bez autonomii nie jest żadną wolnością. Kościoły świadczą niezbędną posługę dla dużej części brytyjskiego społeczeństwa i zaspokajają jego potrzeby, czy to duchowe, czy inne.

W tamtym okresie z pewnością istniały możliwości utrzymania kościołów otwartych w taki sposób, by ograniczyć rozprzestrzenianie się COVID. Brak rozpatrzenia przez Ministra Zdrowia tych możliwości jest dowodem na to, że zastosowane środki były nieproporcjonalne,

lub przynajmniej, że nie zostały odpowiednio „przewidziane przez prawo” zgodnie z wymogami art. 9 ust. 2 Konwencji. Jediną brytyjską jurysdykcją, w której kwestia zamykania kościołów została w pełni rozpatrzona, była Szkocja (CSOH, 2021). Najwyższy sąd cywilny w Szkocji orzekł, że chociaż środki przeszły obiektywny test racjonalności, jako że ograniczenie zgromadzeń publicznych skutkowało by niższymi wskaźnikami transmisji COVID (§ 102 i nast.), przepisy nie były proporcjonalne do celu (§ 115–116). Szkocki sąd uznał, że kościoły mogą być co najmniej tak bezpieczne jak supermarkety lub inne tego typu przestrzenie publiczne przy wykorzystaniu mniej inwazyjnych praktyk, np. dystansu społecznego i odpowiedniej wentylacji oraz innych środków higienicznych. Sąd uznał, że na pewno nie spełniało wymogu proporcjonalności zamykanie kościołów na prywatną modlitwę.

(d) Orzecznictwo porównawcze

Na początku pandemii Najwyższy Sąd Administracyjny we Francji, Rada Stanu, rozważał proporcjonalność francuskich rozwiązań ograniczających dostępność miejsc kultu w sprawie *MW i in.* (Rada Stanu, 2020). Sąd stwierdził, że powszechny zakaz sprawowania nabożeństw we Francji stanowił „poważne i ewidentnie nielegalne naruszenie” swobody praktyk religijnych na podstawie art. 9 oraz innych przepisów francuskich i międzynarodowych (§ 34).

Ta sama kwestia została przeanalizowana przez Federalny Trybunał Konstytucyjny Niemiec (2020) w wyroku wydanym 29 kwietnia 2020 r., który stanowił odpowiedź na skargę złożoną przez muzułmański związek wyznaniowy. Trybunał Konstytucyjny przyznał tymczasową ulgę zezwalającą na piątkowe modlitwy w meczecie, ponieważ całkowity zakaz bez mechanizmu ubiegania się o wyjątki stanowi nieproporcjonalną ingerencję w prawa konstytucyjne.

Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych [SCOTUS] (2020) w sprawie *Rzymskokatolicka diecezja Brooklyn przeciwko Cuomo* przyznał składającym petycję tymczasowe zwolnienie z wprowadzonych przez gubernatora Cuomo ograniczeń w uczestnictwie w nabożeństwach. SCOTUS argumentował, że roszczenie prawdopodobnie zwycięży, a brak przyznania środka tymczasowego nieodwracalnie naruszyłby prawa skarżącego wynikające z Pierwszej Poprawki. Sąd stwierdził, że kościoły były poddawane ostrzejszej kontroli niż porównywalne obiekty świeckie oraz że składający petycję postępował zgodnie ze wszystkimi wytycznymi obowiązującymi w dziedzinie zdrowia publicznego.

Podobnie Sąd Okręgowy stanu Oregon w sprawie *Kościół Chrześcijan Baptystów w Elkhorn i in. przeciwko Katherine Brown, gubernator stanu Oregon* (2020), wydał tymczasowy nakaz zawieszający zakaz odprawiania nabożeństw. Trybunał zauważył, że:

Rozkazy gubernatora nie są wymagane ze względu na bezpieczeństwo publiczne, gdyż wnioskodawcy mogą nadal stosować protokoły dystansu społecznego i bezpieczeństwa podczas większych zgromadzeń związanych z kultem religijnym, podobnie jak zostały do tego upoważnione sklepy spożywcze i firmy uznane przez gubernatora za niezbędne. (466 P3d 30, 366 Or. 506.)

Sądy amerykańskie orzekały tak również w przypadku innych podobnych roszczeń z tej samej przyczyny – kościoły, o których mowa, przestrzegały odpowiednich wytycznych dotyczących zdrowia i bezpieczeństwa, a mimo to były traktowane inaczej niż porównywalne przestrzenie publiczne (*Kościół Chrześcijan Baptystów w Capitol Hill przeciwko Muriel Bowser, burmistrz dystryktu Columbia*, 2020).

Kolejne roszczenie dotyczące zamknięcia kościoła zostało wniesione w Teksasie przez *Stevena Horze i in.*, sprawa 20–0249. W odpowiedzi na pozew gubernator Teksasu wydał rozporządzenie wykonawcze wprowadzające kościoły na listę „usług niezbędnych”, które mogły pozostać otwarte. Wskutek tego roszczenie zostało wycofane. Inne stany, takie jak Floryda, poszły za przykładem i uznały kościoły za instytucje świadczące niezbędne usługi (Stan Floryda, 2020). Tym samym Stany Zjednoczone i Brazylia jako jedyne na świecie utrzymywały kościoły otwarte w oparciu o takie uzasadnienie. W sumie 12 stanów USA zadeklarowało, że kościoły są usługami niezbędnymi podczas sytuacji kryzysowej związanej z COVID.

Dalsze spostrzeżenia można wyciągnąć z decyzji Sądu Najwyższego Republiki Południowej Afryki (2020) w sprawie *De Beer przeciwko ministrowi ds. współpracy i tradycji*. Odwoływano się ogólnie przeciwko środkom „lockdownu” w Afryce Południowej. Analizując proporcjonalność ingerencji w prawa konstytucyjne, podobnie jak w przypadku analizy Konwencji przeprowadzonej w państwach członkowskich Rady Europy, Sąd Republiki Południowej Afryki stwierdził w paragrafie 7 (§§ 7.17–21), że w przeważającej liczbie przypadków przepisy nie były nawet „racjonalnie powiązane” z uzasadnionymi celami.

Wprowadzenie nabożeństw religijnych było zwolnione z „lockdownu” w RPA, jednak gdyby tak nie było, podobna krytyka bez wątplenia dotyczyłaby ograniczeń swobody kultu religijnego.

3. Nakaz szczepień

(a) Stan prawny

Obecnie sekcja 45E ustawy o zdrowiu publicznym (zwalczanie chorób) z 1984 r. zabrania obowiązkowego stosowania szczepionek. Zgodnie z art. 45E „(1) Rozporządzenia, o których mowa w art. 45B lub 45C, nie mogą zawierać przepisów zobowiązujących osobę do poddania się leczeniu. (2) «Opieka medyczna» obejmuje szczepienia i inne zabiegi profilaktyczne”.

Sekcje 45B i 45C, o których mowa w sekcji 45E, odnoszą się do uprawnień do stanowienia przepisów dotyczących podróży międzynarodowych i krajowych.

Gdyby Wielka Brytania ostatecznie zdecydowała się przejść na powszechny nakaz szczepień przeciwko COVID, byłoby to bezprecedensowe posunięcie. W 1853 r. szczepienia stały się obowiązkowe dla wszystkich noworodków, ale zaprzestano tego w 1971 r. Od tego czasu żaden inny rząd Wielkiej Brytanii nie rozważał tak śmiałego posunięcia.

W listopadzie 2021 r. rząd zmienił jednak ustawę o zdrowiu i opiece społecznej z 2008 r. (HMSO), by móc wymagać od pracowników służby zdrowia i opieki domowej szczepień przeciwko COVID jako warunku utrzymania pracy. Decyzja ta doprowadziła do odejścia z sektora zdrowia publicznego dziesiątek tysięcy pracowników. Rząd ogłosił zniesienie nakazu 15 marca 2022 r., pozostawiając w zawieszeniu los pracowników, którzy odeszli z jego powodu (Gregory, 2022).

(b) Orzecznictwo

Nie ma wątpliwości, że rząd Wielkiej Brytanii ma uzasadniony interes w zapobieganiu rozprzestrzenianiu się choroby i że jednym z celów szczepień jest nie tylko ochrona tych, którzy je przyjęli, ale także ochrona osób trzecich. Jednak z prawnego punktu widzenia posiadanie uzasadnionego celu nie daje rządowi *carte blanche* do działania, zwłaszcza gdy chodzi o tak istotny wpływ na wolności osobiste. Normą prawną jest zatem to, czy działanie podjęte przez

rząd w celu naruszenia niektórych praw osobistych jest ściśle dostosowane i proporcjonalne do zamierzonego uzasadnionego celu oraz czy jest konieczne w demokratycznym społeczeństwie.

Sprawa *Solomakhin* była pierwszą, która jasno ustaliła w prawie europejskim (a za sprawą ustawy o prawach człowieka z 1998 r. przejęło to również prawo brytyjskie), że

obowiązkowe szczepienia – jako przymusowe świadczenia zdrowotne – oznaczają ingerencję w prawo do poszanowania życia prywatnego, które obejmuje fizyczną i psychiczną integralność osoby, zagwarantowanego w art. 8 ust. 1. (ETPC, 2012b, § 33)

Artykuł 8 Konwencji dotyczy życia prywatnego oraz autonomii osobistej i rodzinnej. Test proporcjonalności, stwierdził Europejski Trybunał Praw Człowieka, musi uwzględniać konkretną szczepionkę i jej przydatność dla danej osoby. W innym miejscu Trybunał uznał, iż

wolny wybór i samostanowienie same w sobie były podstawowymi składnikami życia i przy braku jakichkolwiek wskazań do ochrony osób trzecich państwo musi powstrzymać się od ingerencji w indywidualną wolność wyboru w dziedzinie opieki zdrowotnej, ponieważ taka ingerencja może tylko zmniejszać, a nie podwyższać wartość życia. (ETPC, 2010, § 136)

Dwa lata temu Wielka Izba wydała długo oczekiwane orzeczenie w sprawie *Vavříčka i in. przeciwko Republice Czeskiej* (ETPC, 2021), która dotyczyła obowiązkowych szczepień dzieci. Choć jest to pierwszy wyrok dotyczący obowiązkowych szczepień dzieci, ważne jest, aby odróżnić ten przypadek od ewentualnego zakwestionowania nakazu szczepienia przeciwko COVID. Po pierwsze w Czechach obowiązywały już zwolnienia z obowiązkowych szczepień, w tym dla tych dzieci, które mają przeciwwskazania do konkretnych szczepionek. Zwolnienia były również dozwolone ze względu na świecką odmowę sumienia. Wielka Izba nie zajmowała się artykułem 9, ponieważ przyjęło, że rodzina nie złożyła oświadczenia.

Po drugie zakres sprawy był ograniczony tylko do 10 dobrze znanych szczepionek, co do których organy ds. zdrowia publicznego miały bogatą wiedzę, dysponowały weryfikowalnymi danymi z długiego okresu i wcześniejszymi testami klinicznymi. W związku z tym można

wysunąć mocny argument, że wyroku w sprawie *Vavříčka* nie można było przełożyć na sytuację związaną z wymogiem szczepień przeciwko COVID.

(c) Obawy dotyczące bezpieczeństwa i szczepień

Można stwierdzić, że w przypadku obowiązkowych programów szczepień kwestia indywidualnej przydatności ukierunkowana jest w stronę autonomii osobistej – zwłaszcza w odniesieniu do COVID. Szczepionki zostały wprowadzone na rynek w bezprecedensowy sposób. Ponadto rząd Wielkiej Brytanii (Departament Zdrowia i Opieki Społecznej) zapewnił niektórym producentom szczepionek, takim jak Pfizer, prawne odszkodowanie z tytułu pozwania w przypadku, gdy pacjenci doznają powikłań po szczepionce (Lintern, 2020).

Co więcej, skuteczność i bezpieczeństwo szczepionek pozostawiają więcej pytań niż odpowiedzi. Duże wątpliwości, zarówno podczas badań klinicznych, jak i przy stosowaniu u osób powyżej 65. roku życia, wzbudziła skuteczność preparatu AstraZeneca (Ellyat, 2021). Podejrzenia się, że prowadzi do zakrzepów krwi u biorców, a kilkanaście krajów w samej Europie zawiesiło jego dostawy do czasu dalszych ustaleń. Kontrowersje wzbudziły również szczepionki Pfizer i Moderna. Jeszcze w sierpniu 2021 r. magazyn Newsweek podał, że w samych Stanach Zjednoczonych w wyniku przyjęcia jednej z dwóch szczepionek zmarło 970 osób (Browne, 2021).

Ponadto odradzono przyjmowanie szczepionki na COVID kobietom w ciąży. Co więcej, pojawiły się obawy dotyczące możliwego wpływu szczepionki na płodność (Centers for Disease Control and Prevention, 2022).

Dokładnie rzecz ujmując, szczepionki przeciwko COVID mają wątpliwą skuteczność, są ryzykowne dla kobiet w ciąży, prawdopodobnie zmniejszają płodność, doprowadziły do śmierci i poważnych szkód na zdrowiu i nie podlegają postępowaniu sądowemu z tytułu przewinienia wobec osób, którym zaszkodziły. W takich okolicznościach wprowadzenie obowiązku szczepienia przeciwko COVID czy choćby stworzenie systemu represjonującego tych, którzy go nie przyjmują, byłoby nie tylko nieproporcjonalne, ale wręcz całkowicie irracjonalne. Skoro jednym ze skutków ubocznych szczepionki przeciwko COVID jest śmierć, wydaje się absurdalne, by ktokolwiek poza samą zainteresowaną osobą pełnił funkcję arbitra decydującego, czy przyjąć szczepionkę.

Przeciwważą dla tego argumentu jest fakt, że mimo wskazanych powyżej zastrzeżeń szczepionka przeciwko COVID stanowi nadal bezpieczniejszą alternatywę niż brak szczepienia. Dodatkowo prawdopodobieństwo zgonu w wyniku zaszczepienia jest minimalne, a na pewno znacznie niższe niż śmiertelność osób nieszczepionych należących do najbardziej wrażliwych grup populacji, czyli osób w podeszłym wieku i z wcześniej istniejącymi schorzeniami.

(d) Podstawy przekonań religijnych i sumienia

Każdy schemat działania przewidujący niesłuszne karanie jednostki, czy to środkami pieniężnymi, czy też poprzez odebranie swobód lub uprawnień, miałby również negatywny wpływ na wolność religijną.

Chrześcijanie wierzą, że człowiek został stworzony na obraz Boga (Biblia, 2016, Rdz 1:27). Powszechnie wyrażają też przekonanie, że ciało jest świątynią i mamy obowiązek je chronić: „Jeżeli ktoś zniszczy świątynię Boga, tego zniszczy Bóg. Świątynia Boga jest świętą, a wy nią jesteście” (Biblia, 2016, 1 Kor 3,17). Pismo Święte wzywa wierzących, aby zaufali uzdrawiającej mocy Boga: „Uzdrow mnie Panie, bym się stał zdrowym” (Biblia, 2016, Jr 17,14); i „Pan go pokrzepi na łożu boleści: podczas choroby poprawi całe jego posłanie” (Biblia, 2016, Ps 41,4). Nowy Testament mówi również o fizycznym uzdrowieniu przez wiarę: „modlitwa pełna wiary będzie dla chorego ratunkiem” (Biblia, 2016, Jk 5,15)⁴.

Chociaż chrześcijanie mają rozbieżne poglądy na temat szczepionek, pozostaje faktem, że są tacy, którzy odmawiają szczepienia z powodu swojej wiary. Dlatego obowiązkowe programy szczepień mogą wiązać się z ochroną gwarantowaną wierzącym na mocy art. 9 Konwencji. Podobnie jak w przypadku poszanowania nietykalności cielesnej i życia prywatnego (art. 8), wymagany jest test proporcjonalności w celu zrównoważenia rywalizujących ze sobą praw (ETPC, 2006).

Ponadto wolność religijna jest zarówno prawem indywidualnym, jak i zbiorowym. Dlatego chrześcijańskie przekonania sprzeciwiające się szczepionkom nie muszą być obowiązkowym dogmatem wiary wyznawanej przez daną osobę, aby podlegać ochronie Konwencji. Jedyne, co jest konieczne, to poważne i wiarygodne deklarowanie tego przekonania przez tę osobę (ECHR, 2013b, §82).

⁴ Wszystkie cytaty z *Biblii* w przekładzie *Biblii Tysiąclecia* [przyp. red.].

(e) Komórki płodowe i szczepionka

Istotne kwestie moralne i prawne wynikają również z faktu, że niektóre szczepionki zostały opracowane przy użyciu płodowych linii komórkowych pobranych od abortowanych dzieci (Wadman, 2020). Christian Concern odniósł się do ważnych dla chrześcijan kwestii związanych z tym tematem w niedawno opublikowanym filmie (Christian Concern, 2021).

Przekonania pro-life, niezależnie od tego, czy opierają się na podstawach religijnych, czy też są od nich oddzielone, są chronione na mocy art. 9 Konwencji (EKPC, 1985). Przyjęcie szczepionki opracowanej z wykorzystaniem komórek płodowych, których pobranie wymagało zniszczenia ludzkiego życia, byłoby poważnym problemem sumienia dla wielu osób identyfikujących się jako pro-life. W zdaniach odrębnych w sprawie *Eweida i in.* (ETPC, 2013, *op. cit.* w *Supra fn.* 50) sędziowie Vučinić i De Gaetano argumentowali, że sprzeciw sumienia jest kwestią nie tyle wolności wyznania, ile wolności sumienia. Ta zaś jest wymieniona w artykule 9(1) Konwencji, ale nie podlega żadnym ograniczeniom zawartym w artykule 9(2), co oznacza, że po stwierdzeniu szczerego i poważnego sprzeciwu sumienia państwo jest zobowiązane do poszanowania go zarówno w aspekcie pozytywnym, jak i negatywnym. Niezależnie od tego, czy stanowisko to zostanie podtrzymane w dalszych interpretacjach, jasne jest, że narzucenie systemu certyfikacji szczepień spowodowałoby u wielu kryzys sumienia i doprowadziłoby do wielu sporów sądowych.

(f) Obciążenie kościołów i duszpasterstw

Kolejną kwestią związaną z paszportami szczepionkowymi lub obowiązkowymi szczepieniami jest to, że stanowiłyby one obciążenie dla swobody kultu religijnego i edukacji chrześcijańskiej. Restrykcje dotyczące obiektów lub indywidualne ograniczenia wobec osób niezaszczepionych naruszałoby prawa kościołów, organizacji kościelnych takich jak szkoły, a także wierzących jednostek. Wszelkie tego rodzaju programy budzą poważne wątpliwości dotyczące konstytucji i praw człowieka, które wymagają zarówno proporcjonalności, jak i racjonalności. Jak wspomniano, w zeszłym roku szkocki sąd uchylił przepisy wprowadzające w związku z COVID ograniczenia, które nieproporcjonalnie wpłynęły na kościoły. Sprawa *Philip przeciwko ministrom Szkocji* (CSOH, 2021) podała w wątpliwość zarówno konstytucyjność, jak i proporcjonalność szkockich ograniczeń dotyczących kościołów. Sprawa ta pokazała, że paternalizm narzucania praw uzasadnionych dbałością o najlepszy interes dobra wspólnego, co do którego nie można jednak udowodnić, że jest niezbędny w społeczeństwie

demokratycznym i ściśle dostosowany do ochrony podstawowych wolności, nie przechodzi weryfikacji prawnej.

Ostatecznie ciężar wykazania, że środki takie jak uzależnienie udziału w nabożeństwach lub innych działaniach związanych z artykułem 9 od realizowania programu szczepień byłyby dla kościołów i duszpasterstw proporcjonalnym obciążeniem, spoczywałby na rządzie. Do tej pory rząd Wielkiej Brytanii nie podjął takiej próby, chociaż zrobiły to inne jurysdykcje w Europie. Kwestia wymagań dotyczących szczepień przeciwko COVID nie została jeszcze rozstrzygnięta na szczeblu europejskim.

4. Wniosek

Często mówi się, że wolność religijna jest barometrem zdrowej demokracji. Gdyby tak było naprawdę, stosunek Wielkiej Brytanii do wolności wyznania i innych elementów artykułu 9 podczas blokad związanych z COVID z pewnością rzuciłby negatywne światło na poszanowanie przez rządzących swobód osobistych i praw demokratycznych. Oczywiście podejmowane przy dostępnych wówczas informacjach decyzje dotyczyły życia i śmierci. Również kwestie prawne związane z takimi ograniczeniami były nowatorskie, ponieważ podobna pandemia nigdy nie zdarzyła się w erze współczesnych praw człowieka, którą zainicjowała Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, przyjęta dziesiątki lat po pandemii grypy hiszpanki w 1918 r.

Z perspektywy czasu okaże się, jak historia zapamięta restrykcje w całej Europie. Nie można zaprzeczyć, że przy wprowadzaniu ograniczeń okazywano bardzo niewiele szacunku dla wolności wyznania. W żadnej jurysdykcji Zjednoczonego Królestwa zbiorowy kult religijny nie został uznany za niezbędny. Chociaż przypadki zamykania kościołów lub kwestia obowiązkowości szczepień przeciwko COVID, szczególnie z perspektywy art. 9, nie zostały jeszcze rozstrzygnięte przez Trybunał w Strasburgu, można przewidywać, że wolność religijna zwycięży w oparciu o zasadę proporcjonalności. Ponieważ Europa powoli wychodzi z 2-letniego lockdownu, możemy tylko modlić się, aby te kwestie pozostały w sferze rozważań teoretycznych i aby żadne dalsze ograniczenia wolności religijnej związane z COVID nie były potrzebne. Czas pokaże.

Bibliografia

Andrew Gregory, 2022, 1 marca. Mandatory COVID Jobs for Healthcare Workers in England to be Scrapped. *The Guardian*,
<https://www.theguardian.com/politics/2022/mar/01/mandatory-covid-jobs-dropped-nhs-staff-england-march-health-social-care-workers-law-vaccinated-sajid-javid>
[Access: 22.03.2023].

Biblia, 2016. *English Standard Version*. Good News Publishers.

Boseley S., 2020, 8 kwietnia. Coronavirus: UK will have Europe's worst death toll, says study, *The Guardian*.

Browne, E., 2021, 3 sierpnia. Fact Check: Have 966 People Died After Receiving the COVID Vaccine? *Newsweek* <https://www.newsweek.com/covid-vaccine-deaths-cause-pfizer-moderna-fact-check-966-died-1574447> [Access: 22.03.2023].

Centers For Disease Control and Prevention, 2022. *Vaccination Considerations for People who are Pregnant or Breastfeeding*, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/vaccines/recommendations/pregnancy.html> [Access: 22.03.2023].

Christian Concern, 2021. *Should Christians Accept Vaccines which Used Fetal Cell Lines?*, <https://christianconcern.com/resource/should-christians-accept-vaccines-which-used-fetal-cell-lines/> [Access: 22.03.2023].

Durham Jr. W. C., Thayer D. D. (Ed.), 2016. *Religion and Equality: Law in Conflict*. Routledge.

Ellyat, H., 2021, 25 marca. Data, Doubts and Disputes: A Timeline of AstraZeneca's COVID Vaccine Problems. *CNBC*. <https://www.cnbc.com/2021/03/25/astrazeneca-covid-vaccine-all-the-issues-and-problems-the-shot-has-faced.html> [Access: 22.03.2023].

ETPC, 1976. *Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, 24 Eur. Ct. H.R. (ser. A).

ETPC, 1981. *Dudgeon przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, 45 Eur. Ct. H.R. (ser. A).

ETPC, 1989. *Dichand przeciwko Austrii*, nr 29271/95.

ETPC, 1993. *Kokkinakis przeciwko Grecji*, 260 Eur. Ct. H.R.

ETPC, 1996a. *Manoussakis i in. przeciwko Grecji*, Reports 1996-IV: AFDI.

ETPC, 1996b, 25 listopada. *Wingrove przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, 1996-V Eur. Ct. H. R.

ETPC, 1997, 25 listopada. *Cf. Zana przeciwko Turcji*, 1997-VII Eur. Ct. H.R.

ETPC, 1999, 14 grudnia. *Serif przeciwko Grecji*, nr 38178/97, Sprawozdania 1999-IX.

ETPC, 2000a, 26 września. *Manoussakis przeciwko Grecji*, 18748/91, Sprawozdania 1996-IV.

ETPC, 2000b, 26 października. *Hasan i Chaush przeciwko Bułgarii* [GC], nr 30985/96, Sprawozdania 2000-XI.

ETPC, 2001a, 13 grudnia. *Kościół Metropolitalny Besarabii i in. przeciwko Mołdawii*, nr 45701/99.

ETPC, 2001b. *Marônek przeciwko Słowacji*, 2001-III Eur. Ct. H.R.

ETPC, 2001c. *Thoma przeciwko Luksemburgowi*, 2001-III Eur. Ct. H.R.

ETPC, 2001d. *Jerusalem przeciwko Austrii*, 2001-II Eur. Ct. H.R.

ETPC, 2006, 26 września, *Manoussakis i in. przeciwko Grecji*, 18748/91.

ETPC, 2007, 14 czerwca. *Parafia Svyato-Mykhailivska przeciwko Ukrainie*, nr 77703/01, Eur. Ct. H.R.

ETPC, 2010, 10 czerwca. *Świadkowie Jehowy z Moskwy i in. przeciwko Rosji*, nr 302/02.

ETPC, 2011, 18 marca. *Lautsi przeciwko Włochom* [GC], nr 30814/06.

ETPC, 2012a, 18 września. *Ásatrúarfélagið przeciwko Islandii*, nr 22897/08.

ETPC, 2012b, 15 marca. *Solomakhin przeciwko Ukrainie*, nr 24429/03.

ETPC, 2013, 15 stycznia. *Eweida i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 48420/10.

ETPC, 2013a, 9 lipca. *Sindicatul "Pastorul Cel Bun" przeciwko Rumunii* [GC], nr 2330/09.

ETPC, 2014, 12 czerwca. *Fernandez Martinez przeciwko Hiszpanii* [GC], nr 56030/07.

ETPC, 2015, 1 grudnia. *Karoly Nagy przeciwko Węgrom*, nr 56665/09.

ETPC, 2021, 08 kwietnia. *Vavříčka i in. przeciwko Czechom* [GC], nr 47621/13.

ETPC. *Sprawozdania 2001-XII*.

Federalny Trybunał Konstytucyjny Niemiec, 2020, 29 kwietnia. F (1BvQ 44/20).

Ferguson, N. M. i in., 2020. *Report 9: Impact of Non-Pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce COVID-19 Mortality and Healthcare Demand*. Imperial College COVID-19 Response Team.

Kościół Chrześcijan Baptystów w Capitol Hill przeciwko Muriel Bowser, burmistrz dystryktu Columbia, 2020, 9 października. 20-cv-02710 (TNM).

Lintern, S., 2020, 2 grudnia. *Coronavirus Vaccine: Pfizer Given Protection From Legal Action Over Coronavirus Vaccine By UK Government*. *The Independent*,

- <https://www.independent.co.uk/news/health/coronavirus-pfizer-vaccine-legal-indemnity-safety-ministers-b1765124.html> [Access: 22.03.2022].
- Rada Europy, b.r. *Conventions*. Treaty Office, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/webContent/62111354> [Access: 22.03.2023].
- Rada Stanu (Francja), 2020, 18 maja. *MW et al.*, nr 440366, 440380, 440410, 440531, 440550, 440562, 440563, 440590.
- Renucci, J.-F., 2005. *Article 9 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Thought, Conscience and Religion*, Council of Europe Publishing.
- Sąd Najwyższy Republiki Południowej Afryki, 2020, 2 czerwca. *De Beer przeciwko ministrowi ds. współpracy i tradycji*. 21542/2020.
- Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych, 2020, 25 listopada. *Rzymskokatolicka diecezja Brooklyn przeciwko Cuomo*, 592.
- Sąd Okręgowy stanu Oregon, 2020. *Kościół Chrześcijan Baptystów w Elkhorn i in. przeciwko Katherine Brown, gubernator stanu Oregon*, 466 P3d 30, 366 Or. 506.
- Stan Floryda, 2020, 1 marca. Executive Order 20–91. Essential Services and Activities During COVID-19 Emergency.
- UK Public General Acts, 1984. *The Public Health (Control of Disease) Act*, <https://www.legislation.gov.uk/ukgpa/1984/22/section/45E> [Access: 22.03.2023].
- UK Statutory Instruments, 2020. *The Health Protection (Coronavirus, Restriction) (England) Regulations 2020*, <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2020/350/schedule/2/made> [Access: 22.03.2023].
- UK Statutory Instruments, 2021. *The Health and Social Care Act 2008 (Regulated Activities) (Amendment) (Coronavirus) (No. 2) Regulations 2021*, <https://www.legislation.gov.uk/ukdsi/2021/9780348228861> [Access: 22.03.2023].
- Wadman, M., 2020, 5 czerwca. Abortion Opponents Protest COVID-19 Vaccine’s Use of Fetal Cells. *Science*, <https://www.science.org/content/article/abortion-opponents-protest-covid-19-vaccines-use-fetal-cells> [Access: 22.03.2023].
- Zjednoczone Królestwo, 2020. *The Health Protection (Coronavirus, Restrictions) Regulations*. No. 350.